

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA RITUALURILOR FUNERARE DIN ASPECTUL POIENEȘTI REZULTATE DIN CERCETĂRILE DE LA PODENI ȘI ZVORÂȘTEA

Mircea Ignat

Pentru nici o perioadă din istoria Moldovei, cu excepția răstimpului dezvoltării culturii Sântana de Mureș, descoperirile funerare nu sunt atât de variate ca cele din secolele II – III p. Chr. Cu toate acestea, cunoștințele noastre despre ritul și ritualul funerar al dacilor liberi sunt încă sărace, ceea ce arată că aspectul cantitativ al descoperirilor nu aduce întotdeauna un câștig în câmpul cunoștințelor noastre. La acest fapt nu a contribuit numai volumul materialului, în parte inedit, observațiile superficiale și sumare consemnate în diferite rapoarte și în lucrări, ci mai ales slaba conlucrare interdisciplinară și, în special, cu investigarea antropologică. Arheologia chiar cu procedeele de mare acuratețe, pe care uneori nu are nici posibilitatea să le aplice, nu este singură în măsură să reconstituie faptele asociate ceremoniilor funerare, cercetării antropologice, mai ales în cazul necropolelor de incinerare, revenindu-i menirea să aducă un volum hotărâtor de informații. Lipsa unei astfel de conlucrări permanente sărăcește vădit numărul observațiilor și implicit cel al concluziilor, căci materialele arheologice nu au avut în acest cadru rolul primordial, ci materialul osteologic căruia cei vechi i-au acordat toată atenția (M. C a b a l s k a, 1968, 77).

Chiar dacă dispunem de numeroase crâmpeie de materiale neperisabile, ce au servit în timpul desfășurării ceremoniilor funerare, și chiar dacă reușim uneori să le ordonăm în succesiunea logică a utilizării lor, pătrunderea în sfera concepțiilor ce au determinat faptele în vechime este anevoioasă. Lipsa izvoarelor scrise – și pentru spațiul și timpul avut aici în vedere, ea este totală – restrânge vizibil, din nou, domeniul cercetării. O amplă literatură, care a analizat aproape până la epuizare izvoarele antice, și care a cercetat cu acribie descoperirile arheologice de o mare varietate, de pe diverse meridiane, oferă valoroase puncte de reper, dar sugestiile ei trebuie utilizate cu multă prudență, căci ritualurile funerare, în esență, asemănătoare pe un spațiu larg, se manifestă printr-o varietate copleșitoare de obiceiuri care se abandonează, se împrumută sau renasc, ceea ce îngreunează distingerea doctrinelor ce caracterizează un popor sau altul.

Cercetările arheologice, inițiate încă la sfârșitul secolului trecut, au identificat numeroase necropole ale dacilor liberi care, din punct de vedere arheologic, aparțin unor aspecte culturale diferite: Lipița, Poienești, Chilia-Militari ca și cele din vestul provinciei Dacia, aspecte ce sunt plasate geografic în spații distincte, dar și la nivele cronologice deosebite. În cele ce urmează, ne propunem cercetarea unor aspecte privind ritul și ritualurile funerare practicate în aria aspectului Poienești pe baza săpăturilor de la Podeni și Zvorâștea.

Examinarea concretă a vestigiilor de la Podeni și Zvorâștea ca și permanenta confruntare a datelor din cele două necropole cu ansamblul descoperirilor de la răsărit de Carpați, oferă cadrul demersului ce îl avem în vedere. Acest fapt impune, în primul rând, sistematizarea observațiilor pe anumite categorii.

Prima modalitate de a distinge unele elemente definitorii ale ritualurilor funerare constă în precizarea *tipurilor de morminte* - o tipologie a complexelor sepulcrale (la M. C a b a l s k a, 1968, 84-85). La Podeni și Zvorâștea s-a practicat exclusiv incinerarea la *ustrium*, prin săpături descoperindu-se la Zvorâștea 93 de morminte, iar la Podeni – 34. Clasificarea acestor complexe poate avea în vedere diferite criterii, dintre care cel mai uzitat ține cont de modalitățile de amenajare a mormintelor. Din acest punct de vedere remarcăm existența a patru tipuri de

morminte:

- A – morminte cu oasele incinerate depuse în urne ;
- B – morminte cu oasele incinerate depuse în gropi simple;
- C – morminte cu oasele incinerate amestecate cu reziduuri de la rug depuse în gropi
- D – morminte cu oasele, incinerate depuse în gropi și acoperite integral de fragmente ceramice.

Dacă primele două tipuri de morminte sunt bine cunoscute la toți dacii liberi, cel de-al treilea (tipul C), precizat prima dată la Zvorâștea (M. I g n a t, 1980, 319) ca și cel de tip D nu au fost distinse și analizate, cu toate că morminte de acest fel au mai apărut în unele necropole din Moldova.

Tabelul I. Repartizarea pe tipuri a mormintelor de la Podeni și Zvorâștea în funcție de modalitățile de amenajare

Tipuri de Morminte	Podeni *		Zvorâștea		Total morminte
	Nr. mormintelor	%	Nr. mormintelor	%	
A	29	85,3	63	67,7	92
B	1	2,9	8	8,6	9
C	—	—	19	20,4	19
D	—	—	3	3,2	3
Total	30		93		123

* La Podeni patru morminte (11,7 %) fiind deranjate nu au fost incluse în tabel.

După cum se observă lesne din tabelul I, cele trei tipuri de morminte nu se repartizează uniform. Lipsa la Podeni, ca de altfel în cele mai multe necropole ale aspectului Poienești, a mormintelor de tip C și D este evidentă, în schimb, procentul redus al celor de tip B se datorește în situația de la Podeni, distrugerilor provocate de lucrările agricole.

Asa cum s-a subliniat, *inventarul funerar* nu trebuie privit global, ci după rolul și destinația ce-l avea în procesul ritual (M. B a b e ș, 1971, 25; P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 267-272). După criteriul menționat, propunem o altă divizare a inventarului indiferent de materialele din care au fost confecționate respectivele obiecte sau de destinația lor inițială, categorii enumerate, conform ordinii, după cum apar ele în desfășurarea ceremoniilor. În măsura în care această succesiune poate fi dedusă, precizăm următoarele categorii:

- accesorii vestimentare și piese de podoabă aflate la defunct în momentul când acesta era deus pe rug;
- materiale utilizate special la ceremoniile funerare;
- ofrande aduse la rug;
- vase întregi sau fragmentare folosite la amenajarea mormintelor (urne și respectiv capacele lor);
- ofrande depuse în morminte;
- depuneri rituale pe teritoriul necropolelor.

Gruparea obiectelor de inventar într-o categorie sau alta, cu excepția urnelor și a capacelor, prezintă serioase dificultăți datorită stării precare de conservare a anumitor piese ca și a limitării posibilităților de a surprinde urmele de ardere sau a intervențiilor datorate ritualurilor, dar nu este chiar irealizabilă. Ne propunem, în paginile următoare, să studiem câteva categorii ale inventarului în măsura în care acestea apar la Podeni și Zvorâștea, comparând datele obținute cu situațiile din celelalte necropole ale aspectului Poienești.

Materialele utilizate special la ceremoniile funerare constituie o categorie care până acum nu a fost pusă în evidență pe măsura semnificației lor, datorită și faptului că, în majoritate ele nu au lăsat urme. Ne rămâne, în acest cadru, să subliniem numai prezența rășinii de urnă

(*Urnenharz*), deși nu putem ignora utilizarea și a altor substanțe (parfumuri, diverse lichide, etc.) care nu au lăsat însă probe materiale. Nu excludem nici posibilitatea ca focul rugurilor să fi fost alimentat de uleiuri așa cum s-a presupus, explicând astfel cantitatea apreciabilă de fragmente de amfore de import din unele necropole.

În ambele necropole s-au identificat, în proporții diferite, bucăți de rășină, la Podeni în 8,8 %, iar la Zvorâștea în 13,9 %, din totalul mormintelor (punerea în evidență a rășinei la Zvorâștea ca și în aspectul Poienești se datorează, în mare măsură, antropologului N. M i r i ț o i u). În ultima necropolă nu este exclus ca menționarea prezenței rășinii să nu fie cea reală. Necunoscând inițial semnificația acestui material este posibil, mai ales în mormintele de tip C, să fi omis bucățele de rășină ce puteau fi ușor confundate cu resturile de cărbune ce se găsesc de obicei în astfel de morminte.

Întrucât această categorie a inventarului funerar este mai puțin discutată, în literatura arheologică de la noi, nu este de prisos să rezumăm câteva din problemele acestui subiect. Rășina în mormintele de incinerare a fost pusă în evidență în unele necropole din Germania, încă din sec. al XVIII-lea (W i l l i W e g e w i t z, 1972, 287, n. 263), însă nu toate aspectele care se referă la prezența ei au fost elucidate (J. S z y d l o w s k i, 1968, 154-158). Mărimea și forma bucăților de rășină este variabilă între 10 cm și câțiva mm. Aspectul lor este, în general, asemănător cu cel al unor noduli cu înfățișări diferite, cu suprafața lisă sau brăzdată, dar apar și bucăți în formă globulară, de plăcuțe cu suprafața de culoare brun-deschisă, până la negru, în spărtură majoritatea lor având aspect de smoală. Acești noduli se pot identifica ușor prin probe de ardere, ei emanând un fum aromat, asemănător tămăiei.

Utilizarea rășinii în Europa începe încă din mezolitic, fiind întâlnită și în epocile ulterioare, când apare sporadic în morminte, mai cu seamă ca material de lipit. Începând însă cu Latène-ul târziu și până la începutul migrației popoarelor, rășina este prezentă masiv în mormintele de incinerare, uneori chiar și în mormintele de înhumare dintr-o epocă mai nouă, când practica depunerii ei poate fi considerată ca o amintire a unor obiceiuri mai vechi. Descoperirile de morminte cu rășină se concentrează în zona Elbei (H. G e i s l e r, 1984, 138), întinzându-se, spre nord, până în sudul Scandinaviei, și apoi, de-a lungul Elbei, spre sud-est fiind frecvent întâlnite în Boemia, Moravia și Slovacia. În est, rășina nu este așa răspândită dincolo de Oder, totuși depunerea ei în mormintele culturii Przeworsk este cunoscută.

O problemă, rămasă nelămurită, este cea a compoziției chimice a rășinii. Unele cercetări au arătat că această substanță ar putea proveni din Asia Mică (J. S z y d l o w s k i, 1968, 155; oare textul unui papirus privitor la astfel de substanțe aduse în Dacia - N. G o s t a r, 1978-1979, 273-280 - poate fi interpretat în acest sens?). dar cele mai noi analize chimice efectuate în laboratoarele din Hamburg au dus la concluzia că este vorba de rășină de mesteacăn fără a putea preciza dacă ea provine din lemnul de mesteacăn ars pe rug, înăbușit, fără aer sau a fost pusă intenționat ca să se obțină în timpul incinerării cadavrului un miros plăcut (W. W e g e w i t z, 1972, 288). În acest caz, nodulii de rășină prezenți în morminte constituie resturi de materiale fumigene nearse. La fel de complicată este problema originii obiceiului de folosire a rășinii. După unii cercetători ce au în vedere concentrarea descoperirilor în apropierea granițelor Imperiului Roman, acest obicei provine de la romani (pentru folosirea unor arome în mormintele romane v. F. r. C u m o n t, 1949, 46 - 48), fiind preluat de populațiile germanice din *barbaricum* (T. K o l n i k, 1972, 374). Dar toate acestea sunt ipoteze ce nu au putut fi încă demonstrate ca și funcția rășinii în ceremoniile funerare. Opiniile cercetătorilor diferă și se pare că rolul rășinii nu a fost mereu același. Se poate ca ea să fi fost legată de momentul îngropării urnei, dar sunt și păreri ce susțin că rășina provine din făcliile ce ardeau lângă patul mortuar sau că a fost folosită pe rug, la arderea cadavrului pentru a degaja un miros plăcut, dar prin aceasta nu trebuie să vedem numai o simplă măsură de ordin igienic, ci și o anumită concepție de viață spirituală.

La Podeni, în trei morminte s-au găsit urme de rășină toate în morminte în urnă (tip A). Mult mai multe morminte cu rășină au fost identificate la Zvorâștea, unde un procent de 16 % de morminte de tip A și tot cu același procent mormintele de tip C, atât în mormintele de adulți (75 %), cât și în cele de copii (25 %), s-au găsit urme de rășină, așa cum se cunosc și în descoperirile de pe Elba (H. G e i s l e r, 1984, 138). Recent, numai în unele necropole dacice de la răsărit de Carpați (Sohodor, Bărboasa - informatii N. M i r i ț o i u - și Stânca), a fost pusă în evidență rășina de urnă, pe când în altele (Poieniști și Săucești - informatii N. M i r i ț o i u) ea lipsește. Toate acestea nu sunt întâmplătoare. Cum am văzut, utilizarea rășinii cuprinde un spațiu larg, din centrul și nordul Europei care, indică foarte probabil, locul de origine a acestui obicei ritual, constatat numai la un grup de necropole de la răsărit de Carpați, ceea ce exprimă legătura celor ce au folosit aceste necropole cu spațiul menționat, căci depunerea rășinii este, din ceea ce cunoaștem un fenomen străin lumii dacice.

Ofrandele depuse la rug constituie categoria cea mai largă de materiale, într-un anumit sens ele înglobează, cu excepția urnelor și capacelor mai tot inventarul funerar. Dar din varietatea acestuia trebuie să desprindem materialele care au avut, în procesul ritual, numai rolul de daruri menite să servească celui decedat în lumea de dincolo. Când cercetările au fost făcute cu atenție s-a constatat că aceste ofrande sunt de două feluri: ofrande depuse la rug și ofrande ale înmormântării (v. P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 268-269). Gruparea ofrandelor într-o categorie sau alta, deși prezintă serioase dificultăți, nu este totuși imposibilă. În general, piesele care prezintă urmele contactului cu focul fac parte din prima categorie. Dar nu numai arderea poate detașa piesele într-o categorie sau alta, ci și poziția lor în morminte. Obiectele nearse, depuse în gropi sau în urne deasupra oaselor calcinate, reprezintă, desigur, ofrandele înmormântării, pe când cele arse amestecate între oasele calcinate putem bănui că provin de la rug.

În aspectul Poieniști, un inventar funerar numeros și variat este ilustrat de ofrandele cu urme de ardere ce arată amploarea ceremoniilor de la rug, fapt ce își are antecedente în necropolele geto-dacice mai vechi (D. P r o t a s e, 1971, 76-78). Se constată în multe cazuri, că unele obiecte au grade diferite de ardere, ceea ce nu ar fi normal dacă ele se depuneau inițial pe rug. Observațiile subtile din necropola tumulară a Histriei au relevat că pe durata ceremoniilor de la rug în momente diferite, se aruncau vase și foarte probabil alte obiecte (P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 249-256). Se poate presupune că aceleași fapte se petreceau și la ceremoniile comunităților din aspectul Poieniști. Deci, prin ofrandele de la rug noi înțelegem toate obiectele care au servit ca daruri ca și cele ce au fost utilizate și adăugate pe parcursul ceremoniilor ce se desfășurau cu prilejul incinerăției. Ofrandele de la rug atestate la Podeni și Zvorâștea cuprind ustensile, vase de ceramică și sticlă, obiecte de toaletă ca și altele între care s-au distins resturi de la ofranda de carne.

În categoria ofrandelor, cele mai abundente se dovedesc a fi diferite *forme ceramice*. Desigur acestea nu se utilizau la rug în simpla lor calitate de vase, ci ca recipiente cu un anumit conținut. După informațiile de care dispunem (avem în vedere că unele rapoarte nu consemnează astfel de detalii) întrebuințarea ceramicii în procesul ritual pare a nu fi avut aceeași frecvență la diferite comunități ale dacilor liberi.

În această situație începem analiza acestei grupe de ofrande pe baza observațiilor de la Zvorâștea. Eșantionul statistic de care dispunem este limitat, dar el indică procentaje asemănătoare ale prezenței fragmentelor ceramice în toate tipurile de morminte (A – 20,6%, B – 25%, D – 33,3%, cu mențiunea că în mormintele de tip C fragmentele de vase sunt deosebit de numeroase, ilustrând o practică specială asupra căreia se va stărui în cele ce urmează).

Urmele de ardere ne semnalează că toată ceramica provine de la rug. Foarte probabil, aici se așezau, inițial, diferite vase conținând ofrande între care și cele alimentare sigur documentate.

Tabelul II. Repartizarea formelor ceramice de la Zvorâștea în funcție de utilizarea lor rituală*

Forme ceramice	Utilizarea rituală a formelor ceramice						Total
	Urne	Capace	Ceramica fragmentară				
			În M tip C	În M tip D	În urne	În strat	
I A Vase borcan	13	—	11	—	—	—	24
I B Cesti dacice	—	5	2	—	—	1	5
I C Oale	2	—	6	—	—	—	8
I Forme rar atestate	—	1	1	—	—	—	2
Total vase lucrate cu mâna	15	6	20	—	—	1	42
II A Vase bitronconice	21	—	11	2	—	5	39
II C Vase globulare	9	—	9	—	1	5	24
II D Amfore dacice	—	1 ?	15	—	1	1	18
II E Cani	7	—	40	1	—	8	56
II F Ulcioare	1	—	16	—	—	2	19
II G Castroane	6	—	13	—	1	—	20
II H Străchini	—	1	46	2	1	4	54
II I Cupe	—	—	8	—	1	—	9
II J Capace	—	3	2	—	—	1	6
Total vase lucrate cu roata	44	5	160	5	5	26	245
III Amfore romane	2	—	9	—	—	—	11
IV Vase tronconice - alogene	5	1 ?	—	1	—	—	7
Total general	66	12	189	6	5	26	305

* În tabel sunt specificate numai vasele întregibile sau fragmentele sigur încadrate tipologic. Menționăm că această situație statistică cuprinde și ceramica recuperată în anul 1967.

Tot de la rug provin și alte numeroase fragmente ceramice a căror înfățișare ne dovedesc că vasele au fost sparte în preajma acestuia, fie înainte de aprinderea lui, fie în momentul când rugul era în flăcări, căci, în cazul când fragmentele din respectivele vase se lipeșc, unele au urme de ardere intensă, la altele acestea sunt puțin perceptibile sau chiar o serie de fragmente își păstrează starea inițială. Această constatare ne sugerează că vasele din care au rezultat au fost sparte înainte sau în timp ce se consumau flăcările rugului, unele fragmente căzând pe jeratic, altele alături sau chiar mai departe (despre spargerea vaselor la rug v. P. A l e x a n d r e s c u, 1966, 249-250; L. V. V a k u l e n k o, 1977, 39), de obicei, nu se puneau însă bucăți de vase zgurificate și puternic deformate de temperaturile înalte ale rugurilor (Al. V u l p e, 1967, 23). Predomină cantitativ, după opinia noastră, vasele sparte în timpul cremației care pot fi asociate cu așa-numitul banchet funerar.

Din mulțimea fragmentelor ceramice, aflate în cele 19 morminte de tip C (2416 bucăți), au putut fi identificate tipologic 189 de vase diferite. Semnificativ este faptul că în toate aceste morminte se găsește constant și ceramică dacică lucrată cu mâna, de multe ori observându-se existența, în același mormânt, a două sau chiar a trei vase de acest gen, fapt ce demonstrează utilizarea permanentă a acestei specii ceramice. Privit global, inventarul ceramic al celor 19 morminte de tip C este dominat însă de vasele lucrate cu roata, din care majoritatea o reprezintă cele utilizate la depozitarea și transportul lichidelor (amfore dacice sau de import) sau la consumul acestora cum ar fi cănille și ulcioarele, toate ilustrate prin cel puțin 72 de recipiente diferite. Urmează, ca frecvență, vasele ce puteau servi cu precădere la consumul unor preparate de o oarecare consistență – castroanele și străchinile – ilustrate prin 59 de exemplare. În schimb, vasele înalte, cu o capacitate mai mare (cele bitronconice și globulare) sunt atestate de numai 20

de ori, urmând cele speciale – cupele cu o întrebuințare diversă, să fie reprezentate prin opt și respectiv capacele prin două exemplare. Această frecvență pe ansamblul mormintelor de tip C, evident aproximativă, nu este exclus să sugereze ceea ce se petrecea și se consuma la rug.

Despre ritul și ritualul funerar din aspectul Poienești s-au scris numeroase studii, și în acest cadru, ne propunem numai sistematizarea câtorva date. Cum este cunoscut, dacii au practicat, cu predilecție, incinerarea, dar nu lipsesc nici morminte de înhumare documentate cert în două aspecte ale culturii dacilor liberi: Lipița și Poienești. Părerile după care înhumarea din ultimul aspect ar fi aparținut într-un fel sau altul alogenilor nu mai pot fi acceptate. Discuțiile asupra acestui subiect nu sunt lipsite de altercații. Biritualismul este deci atestat, din câte cunoaștem, numai la dacii liberi din zonele estice, dar necropole birituale se întâlnesc și pe teritoriul provinciilor romane (Enisala, în Moesia Inferior - M. B a b e ș, 1971, 26 - 28; Locusteni - G. P o p i l i a n, 1980, 58-59 sau Soporul de Câmpie - D. P r o t a s e, 1976, 75-76, în Dacia) situație care a fost interpretată în sensul că principalele trăsături rituale se reîntâlnesc, în esență, în toate necropolele dacice de epocă romană, indiferent că este vorba de teritoriile cucerite sau cele rămase în afara imperiului (M. B a b e ș, 1971 34-35), fapt pe deplin posibil, dar care cere și alte probe pentru a fi demonstrat. În cele două aspecte culturale mai sus amintite biritualismul este practicat în două forme. Prima se manifesta în trei necropole din aria Lipița (Bolotnoe, Žvenigorod - "Goeva Gora" și "Zaguminki"), în care se găsesc incinerări, dar și înhumați care sunt adulți, la acestea adăugându-se, după cum s-a arătat mai sus, mormintele "princiare" de la Kolokolin și Cijicov. Pentru a explica această situație descoperirile arheologice sunt încă neclare și, în acest caz, ne mulțumim numai să le semnalăm.

A doua formă de biritualism este ilustrată prin necropola de la Lipița și prin șapte necropole din aria aspectului Poienești: Săbăoani (V. U r s a c h i, 1969, 200, procentul de 60 % a înhumaților reprezintă aici un caz special), Moldoveni-Gabăra, Poienești, adulții înhumați aici fac parte dintr-un cimitir medieval, Văleni, Săucești, Brad, Dămieniști. În necropolele de mai sus exista un număr apreciabil de morminte din care majoritatea (74,6 %) sunt de incinerare, dar sunt și 273 de înhumare între care numai două aparțin unor maturi, restul fiind de copii după determinările de la Moldoveni și Săbăoani, predominând categoria Infans I (0 – 6 ani), cu un procent de 75 %, copiii între 7 și 12 ani fiind reprezentați de un număr mult mai mic de indivizi (19 %), remarcându-se lipsa adolescenților. De subliniat că în cele două necropole mai mult de jumătate (56 %) sunt copii între 0 – 3 ani (O. N e c r a s o v, V. U r s a c h i, D. B o t e z a t u și G h. Ș t e f ă n e s c u, 1960, 8-10). Răspândirea geografică a necropolelor birituale în aspectul Poienești ne arată că nu este vorba de o practică zonală. Având în vedere că tot în aceste necropole se întâlnesc și copii incinerări și că numai o parte din reprezentanții acestor categorii de vârste sunt înhumați, acest fenomen a fost definit ca "biritualism complementar".

După cum este bine cunoscut, geto-dacii au practicat, de-a lungul mai multor secole, incinerarea (D. P r o t a s e, 1971, 60-75). Descoperirile funerare cele mai numeroase aparțin acestui rit. Prin cercetările sistematice sau prin descoperiri întâmplătoare s-au identificat peste 60 de puncte în care s-au găsit morminte de incinerare ale aspectului Poienești. Dacă adunăm la acestea și mormintele de incinerare din necropolele birituale în care, după cum s-a văzut, ele predomină (74,3 %) putem afirma că până în prezent cunoaștem în jur de 2000 de morminte de incinerare, reprezentând aproximativ 89 % din totalul celor ce au aparținut aspectului Poienești. După cum se știe, în acest aspect sunt și necropole exclusiv de incinerare, din care cităm ca reprezentative numai acele monumente ce au fost mai intens sau exhaustiv cercetate: Bărboasa, Sohodor, Oncești-Cioara, Pădureni, Oncești-Canton, Vârteșcoiu, Stâncă, Butnărești, la care adăugăm și cele două necropole aici amintite – Podeni și Zvorăștea. În general, aceste necropole, spre deosebire de cele birituale, cuprind, cu excepția celei de la Bărboasa, un număr mai mic de morminte, reflectând probabil comunități mici cu o mai mare mobilitate.

În toate necropolele aspectului Poienești s-a practicat incinerarea la *ustrium*, trăsătură

definitorie a tuturor complexelor sepulcrale aparținând dacilor liberi, ritual ce fusese generalizat în sec. IV – III a. Chr. și această consecvență subliniază și mai mult caracteristica remarcată.

Sunt foarte puține indicii despre aspectul exterior al necropolelor situate în general în vecinătatea așezărilor, ocupând fie o poziție dominantă față de zona locuită (Podeni), fie un teren plasat peste o apă curgătoare (Butnărești) sau chiar pe aceeași formă de relief, în apropierea spațiului locuit. Teritoriul necropolelor trebuie să fi fost considerat ca loc sfânt (*loca religiosa*) cum era la mai toate popoarele (J. M a r q u a r d t, 1892, 446). Arealul lor era punctat, în unele cazuri (Văleni Stânca Zvorăște), de resturi de la rug împrăștiat intenționat care ilustrau anumite credințe. S-a presupus că suprafața acestor cimitire nu era netedă ca în prezent, rezultată în urma lucrărilor agricole, explicând adâncimile de o diversitate frapantă la care se găsesc în prezent mormintele (M. S m i s z k o, 1932, 111-112). Dimensiunile și formele diferite ale gropilor au fost, de asemenea remarcate și asupra acestui fapt nu este necesar să mai insistăm. Întrucât în cazuri destul de rare mormintele se suprapun trebuie să ne imaginăm că existau anumite semne ce marcau locul mormintelor, presupunându-se că acestea constau din mușuroaie de pământ, pietre sau stâlpi de lemn a căror perisabilitate ar putea explica cazurile izolate de întretăiere a mormintelor. La Moldoveni-Gabăra sunt pietre ce au fost puse în relație cu astfel de semne, dar trebuie să ne reamintim și cunoscutul vers homeric: "Lemnul e poate un semn ce-arată un mormânt în vechime" (*Iliada*, XXIII, 328).

Cu toată amploarea cercetărilor, până în prezent, pe teritoriile necropolelor dacice de epocă romană nu s-au găsit încă ruguri ceea ce relevă că incinerarea defuncților se făcea în afara lor. Nici pe suprafața așezărilor nu s-au surprins amenajări ce ar putea fi interpretate ca ruguri cum sunt la alte popoare (M. C a b a l s k a, 1968, 88-89; pentru o perioadă mai veche am putea aminti aici platforma de la Tilișca - N. L u p u, 1989, 33-35, v. și I. H. C r i ș a n, 1986, 128). Toate acestea ne determină să bănuim că incinerarea se desfășura în afara perimetrului așezărilor, dar și a necropolelor, într-un loc special destinat acestui scop, fără să putem preciza dacă rugurile au fost colective (ca la Ferigile - A l. V u l p e, 1967, 23), pe familii sau individuale.

Dificultățile interpretării observațiilor, caracterul ipotetic al multor deducții, ca și numeroasele îndoieli ce stăruie mai la fiecare pas nu fac inutilă această *încercare de reconstituire a ceremoniilor*, întrucât nu de puține ori, în literatura de specialitate, se găsesc, referitor la acest subiect, aprecieri confuze sau chiar eronate. Tentația reconstituirii ansamblului de ritualuri asociate incinerăției este ispititoare și cu toate că acele ceremonii erau ilustrate prin practici diverse ele pot fi incluse și derulate într-un scenariu bine definit. Sistematizarea într-o succesiune logică a tuturor datelor de care dispunem nu dau acestui capitol un caracter literar, cum ar părea la prima vedere, ci unul de restituire a faptelor din viața cotidiană. Încercarea de reconstituire este facilitată de studii teinice ce au analizat descoperirile arheologice pe un spațiu foarte larg, de izvoarele scrise antice ca și de numeroase date etnologice și cu toate că aceste informații provin din exteriorul lumii dacice, etapele ca și practicile incinerăției, în esență, nu pot fi decât asemănătoare.

Desigur ceremoniile funerare se desfășurau de-a lungul unui anumit interval de timp și în locuri diferite, fixate de tradiție, ceea ce presupune derularea acestora în mai multe faze distinse în mod diferit de cercetători, faze a căror succesiune este argumentată prin numeroase dovezi mai la toate ~~popoarele antice care au folosit incinerarea~~ (*D. A. s. v. Funus*, 1367 și urm; J. M a r q u a r d t, 1892, 405-408 și 446-449; o bogată documentație la M. C a b a l s k a, 1968, 85-90, v. și G. F. N i k i t i n a, 1985, 15-18 și 60-89). Ele pot fi acceptate și pentru dacii liberi deși, în acest caz, aportul surselor scrise este inexistent. Am adoptat succesiunea acestor faze după studiile M. Cabalska, specialistă în acest domeniu, care a distins opt faze în derularea ritului incinerăției, precizând că în cele ce urmează, scenariul a fost adaptat la realitățile din lumea dacică și că el se înscrie în limitele normalului, adică a unor practici obișnuite.

1. Despre obiceiul veghii la căpătâiul muribundului, atestat la numeroase popoare antice,

ca și în cazul altor faze ale ceremoniei funebre nu putem face nici un comentariu din lipsa datelor.

2. După deces, cadavrul era spălat, uns cu diferite substanțe și îmbrăcat. Această fază a ceremoniei este documentată parțial prin resturile pieselor de port și podoabă trecute prin foc, obiecte ce arată că defunctul fusese depus la rug îmbrăcat, probabil chiar în costumul său de sărbătoare. Se știe însă că urmele acestei categorii de piese nu sunt reprezentate constant în toate mormintele dintr-o necropolă și, mai mult, între necropole, sunt în această privință diferențe vizibile. Astfel, la Zvorăștea cel mult 30,1% din morminte au indicii că defuncții au posedat astfel de obiecte. În schimb, la Săucești, acest procent este mult mai mare. În situația din urmă, putem presupune că ceilalți defuncți, fără un astfel de inventar, erau îmbrăcați modest sau chiar înfășurați numai într-un giulgiu, obicei care este uzitat cu precădere într-o serie de necropole (Sohodor, Stânca, Podeni, Zvorăștea etc.) și care se continuă în sec. IV p. Chr., când între mormintele de incinerare ale culturii Sântana de Mureș, puține sunt cele ce cuprind piese de port și podoabă.

După cantitatea unor astfel de piese, așa cum s-a subliniat și cu alte prilejuri, nu se pot trage concluzii asupra stării materiale a defuncților, decât până la un anumit punct. Lipsa unor obiecte de acest gen nu indică întotdeauna o situație socială inferioară. Mai degrabă rigorile ritualurilor funerare pot fi invocate, întrucât s-a observat că mormintele de copii sunt mult mai sărace în piese de port și podoabă (în acest sens este revelatoare situația celor înhumați), pe când mormintele de femei sunt mult mai înzestrate cu obiecte de acest gen. Deci îmbrăcarea defuncților se făcea, mai cu seamă, în funcție de sex și de vârstă, obiceiul variind de la comunitate la comunitate, unele utilizând un inventar variat și bogat, pe când altele restrângând, în mod vizibil, folosirea lui.

3. Expunerea defunctului și veghea, o altă fază bine documentată la alte popoare (pentru varietatea practicilor v. F r. C u m o n t, 1949, 20-21; M. C a b a l s k a, 1973, 130; obiceiul este atestat la traci - H e r o d o t, V, 8) din lipsa datelor, nu ne este cunoscută la daci. În acest interval de lamentații, după obiceiul unor popoare, avea loc banchetul funebru. La daci, după toate indiciile ce le avem acesta se desfășura însă în altă fază a ceremoniilor și în alt loc și anume la rugul funerar.

4. Transportul din așezare spre rug a celui decedat și cortegiul funerar care se forma cu acest prilej constituie o altă fază a ceremonialului despre care, din nou, nu avem nici un fel de știri. În acest context ne punem întrebarea numai unde era plasat rugul? Desigur, așa cum s-a arătat mai sus, răspunsul ne este acum imposibil.

5. Incinerarea la rug este la dacii liberi, ca la mai toate popoarele, cea mai importantă etapă din ceremonialul funerar. De data aceasta posedăm și urme concrete provenite de la incinerare care, alături de informațiile antice, pot contribui la reconstituirea parțială a ceea ce se petrecea la rug.

Rugurile, după cum s-a remarcat, erau amenajate în aer liber, după cărbunii păstrați în unele morminte, folosindu-se esențe diferite de lemn, fapt ce explică indicii diferiți de ardere a oaselor. Mai dificil este de explicat însă gradele deosebite de cremație ale oaselor din același mormânt.

Pe rug era depus cel decedat după cum fusese pregătit anterior, adăugându-se diferite ofrande. În primul rând menționăm obiectele ce urmau să-i folosească în lumea de dincolo. Cantitatea și felul acestora diferă, în principal, după vârstă și foarte probabil după sexul sau situația socială a defunctului (de exemplu la Zvorăștea pieptenii erau depuși, cu predilecție, la adulți). Reamintim faptul că într-o serie de necropole predomină anumite obiecte de ofrandă, pe când în altele acestea lipsesc, reflectând obiceiuri diferite care pe parcursul evoluției aspectului Poienești s-au modificat. De asemenea, pe rug se puneau și ofranda de carne provenită de la diferite animale sau păsări ca și unele vase ce puteau cuprinde astfel de ofrande ca și altele

lichide, reamintindu-ne că toate paharele de sticlă de la Zvorâștea au trecut prin flăcările rugului. Alături de acesta, în orice caz în direct contact cu dogoarea focului, la unele comunități dacice se răspândise obiceiul de a se depune urna și capacul ei destinate a cuprinde resturile cremației.

Aprinderea rugului era un moment solemn. Nu avem probe că bucățile de silex ars, aflate în câteva morminte de la Zvorâștea, erau depuse pe rug ca ofrande, menite să-i folosească defunctului la aprinsul focului (luminii) în lumea de dincolo, sau au fost utilizate concret la aprinderea rugului a cărui flăcări se consumau, foarte probabil, ca și la alte popoare, în timpul nopții.

Înainte de aprinderea rugului sau când acesta ardea, se depuneau sau se aruncau în flăcările lui diferite substanțe, special folosite cu acest prilej, între care, numai într-o serie de necropole, știm că s-a utilizat rășina de urnă, fie cu scopul de a obține un miros plăcut, fie cu anumite rosturi rituale, sau, mai curând, din ambele motive.

În orice caz, în timpul cremației avea loc, lângă rug, banchetul funerar atestat prin ceramica diversă de la Zvorâștea care, după folosire, era spartă ritual, în preajma rugului, fragmentele de vase purtând semne cu intensități diferite de ardere, obicei care a fost bine precizat la geto-daci încă din Hallstatt-ul târziu (la Ferigile - A. I. V. u. l. p. e, 1967, 23-24, dar și la Histria - P. A. l. e. x. a. n. d. r. e. s. c. u, 1966, 249). Amploarea acestui "banchet" poate fi dedusă din mulțimea vaselor utilizate între care predomină, după cum s-a arătat, cele ce conțineau sau puteau fi folosite la consumul unor lichide, cele destinate unor produse mai consistente (străchinile și castroanele) fiind mai puține. Desigur, acest banchet este atestat, indiscutabil, numai la Zvorâștea, în mormintele de tip C, dar nu este exclus să fi fost comun tuturor comunităților dacice din aspectul Poienești, așa cum ar indica fragmentele de vase arse secundar găsite, în cantități variabile, în mai toate necropolele dacice. În orice caz, cremația era una din cele mai importante etape ale ceremoniilor funerare întrucât aici se aduceau majoritatea ofrandelor.

6. Strângerea oaselor incinerate (*ossa legere* la romani) constituie una din cele mai interesante etape, din punctul de vedere al arheologului, care trebuie să cunoască cum se desfășura această operațiune și ce criterii o guvernau.

După ce flăcările rugului se consumau, la toate popoarele, se lăsa ca dogoarea acestuia să se potolească fie stropindu-l cu apă sau alte lichide, probabil chiar vin (acest fapt ar explica numeroasele fragmente de amfore de import, nu este exclusă nici posibilitatea utilizării uleiurilor; s-a presupus că focul putea fi alimentat cu uleiuri - I. H. C. r. i. ș. a. n, 1986, 120), fie că se lăsa câteva zile ca el să se răcească bine, după care urma, apoi, strângerea resturilor cremației (sunt inscripții cu *dies quo ossa lecta sunt*, pentru această fază v. D. i. o. C. a. s. s. i. u. s, 56, 42). Acest fapt este atât de logic încât ne surprind afirmațiile unor arheologi care scriu despre urne arse secundar sau chiar gropi cu urne de arsură datorate acestor reziduuri strânse (cum ! ?) încă fierbinți, opinii hazlii, ca să folosim o sintagmă urbană.

Operația de culegere a resturilor incinerăției era intimă, fără fastul celor precedente. Cunoaștem încă puține lucruri despre criteriile de culegere a resturilor de la rug. S-a observat, în numeroase cazuri, că volumul oaselor calcinate este foarte mic, simbolic. După unii autori strângerea oaselor era determinată de importanța care o avusese defunctul în familie și comunitate și s-ar părea că și vârsta ar genera atitudini diferite în adunarea oaselor, căci, mormintele de adulți și cu un inventar mai bogat cuprind o cantitate mai mare de oase incinerate (D. N. i. c. o. l. a. e. s. c. u - P. l. o. p. ș. o. r, W. W. o. l. s. k. i, 1975, 49). De asemenea, în aspectul Poienești mormintele din necropolele timpurii, cum ar fi cea de la Văleni, spre deosebire de cele târzii, conțin o cantitate foarte mică de oase incinerate, fenomen ce este, în acest caz, de natură rituală, ilustrând un obicei care evoluează.

Ne punem întrebarea: în ce se adunau oasele calcinate ca și resturile din celelalte obiecte ce au însoțit defunctul la rug? Având în vedere literatura antică și analogiile etnografice putem

presupune că se folosea o țesătură, un giulgiu (T i b u l, III, 2, 9-26) și că aceste resturi nu se adunau direct în urne (a se vedea că nu toate mormintele folosesc astfel de vase). Descoperirea unor fragmente de țesătură la Pădureni ca și a acelor de cusut, așa cum s-a observat la Poienești și care pot fi puse în legătură cu un astfel de giulgiu, sunt indicii sigure în acest sens. Nu este exclus ca la daci, ca și la alte popoare, resturile de la rug să fie păstrate, uneori, un timp mai îndelungat în astfel de țesături (M. C a b a l s k a, 1968, 90), ceea ce ar explica două constatări temeinic desprinse prin observații arheologice. Prima se referă la existența mai multor urne depuse în aceeași groapă, cazul acelor morminte "duble", mai bine zis simultane (I. M i t r e a, 1988, 369, v. si D. N i c o l a e s c u - P l o p ș o r, W. W o l s k i, 1975, 78-80, 143-146). Relevatoare, în acest sens, este descoperirea de la Dămieniști, unde șapte urne au fost introduse în aceeași groapă, ceea ce arată că practica păstrării resturilor de incinerare era răspândită în anumite momente. A doua constatare se referă la cantitatea redusă a oaselor, din unele morminte, care păstrate, un timp mai îndelungat, au putut avea anumite roluri în ritualurile legate de cultul strămoșilor sau ale fertilității.

Trebuie să subliniem că oasele calcinate, din zdrobitoarea majoritate a mormintelor au fost curățite de impuritățile cremației, ceea ce arată că rugul a fost stropit din belșug cu apă sau, mai degrabă, că oasele au fost spălate, fapt constatat la Zvorășteștea și în mormintele de tip C, unde chiar dacă reziduurile de la rug (cărboni, cenușă, lut ars) sunt bine reprezentate, oasele sunt curate și nu au astfel de reziduuri imprimate în textura lor. De asemenea, oasele, în momentul culegerii lor sau în timpul manipulării și păstrării în giulgiu, au fost sparte în bucăți, chiar dacă provin de la membrele lungi, dar este posibil ca ele să fi fost sfărâmate nu numai din nevoia de a încăpea în urne, ci și ca rezultat al contracției când rugul încă fierbinte era stropit cu apa sau alte lichide (V. D u m i t r e s c u, 1961, 22-23).

Se pune aici și problema inventarului aflat pe rug (piesele de podoabă și port ca și a ofrandelor). În general, în morminte noi găsim obiectele sau fragmentele lor mai puțin arse, cele zgurificate fiind foarte rare. Deci s-a procedat la o strângere selectivă a lor, dar, în orice caz, intenționată, ea vizând adunarea obiectelor din toate categoriile. Desigur, conținutul unui mormânt, așa cum îl cunoaștem, nu reflectă, în totalitate, ceea ce era pe rug și, cu toate că nu excludem hazardul la adunarea ofrandelor, acest inventar pe ansamblul unei necropole nu-l putem socoti opera întâmplării, ci ca un eșantion statistic satisfăcător.

7. Asupra fazei care privește transportul resturilor incinerate de la rug spre necropolă, documentele arheologice din aria aspectului Poienești nu ne dau nici o relație. Se transportau aceste resturi în giulgiul amintit și abia la mormânt erau introduse în urne sau gropi? Este o posibilitate.

8. Pregătirea locului de înmormântare constă în săparea gropii a cărei loc se fixa în suprafața necropolei după anumite criterii (gruparea după familii mari, evoluția teritorială a spațiului etc.). După cum s-au distins, formele și dimensiunile gropilor sunt diferite dar ele au în vedere tipul de mormânt ce urma a se realiza. În nici o necropolă a aspectului Poienești, nu s-au observat probe care să dovedească faptul că s-ar fi practicat ritualuri de purificare a locului ce urma să adăpostească mormântul.

9. Momentul îngropării resturilor de la rug, ultima fază a ceremoniilor funerare, cuprinde două operațiuni: introducerea acestora în gropi și depunerea unor noi ofrande. Observațiile arheologice ca și datele altor izvoare ne îndeamnă să acordăm importanță aceluia giulgiu care, abia la mormânt, era introdus, împreună cu conținutul său, în urne și ceea ce nu încăpea în acestea (resturile cremațiilor nefiind încă tasate) cădea alături de urne, fapt ce ar explica prezența în gropile mormintelor a unor oase incinerate sau a unor piese de inventar provenite de la rug.

O altă operațiune ce se petrecea, în acest moment, era depunerea unor noi ofrande care sunt nearse, constând din piese foarte diferite ca destinație și utilizare de la cele de port, podoabă, la ustensile și, în cazuri rare, se adăugau vase mici. Trebuie să acceptăm că între concepțiile

escatologice ce guvernau depunerea ofrandelor la rug și cele ce impuneau adăugarea altora în morminte existau diferențe sensibile. În orice caz, aceste ofrande de înmormântare sunt atestate într-o cantitate apreciabilă numai în anumite necropole (Pădureni, Poienești, Săucești etc.), pe când în altele, cum este cazul la Zvorâștea, ele sunt sporadice.

10. Despre ritualurile dedicate memoriei defunctului nu avem nici un fel de indiciu de natură arheologică. După astuparea gropilor se pare că în majoritatea cazurilor nu se mai aduceau alte ofrande. Descoperirea unor cuptoare pe teritoriul necropolelor de la Bărboasa, Văleni, Butnărești, Brad și eventual Vârteșcoiu și Barați arată totuși că unele comunități dacice aveau anumite obiceiuri legate și de comemorarea celor decedați, dar se pare că aceasta a fost o practică pasageră, ea fiind atestată numai într-un anumit grup de descoperiri.

În antichitate, în cadrul aceleiași societăți, și chiar în cadrul aceleiași ideologii religioase se întâlnesc, în mod frecvent, mai multe practici funerare. Exemplele sunt mult prea numeroase pentru a fi aici prezentate. De asemenea, trebuie să ținem cont și de faptul că fiecare comunitate era purtătoarea unui fond de obiceiuri și practici rituale. Chiar într-o epocă apropiată zilelor noastre dominată de o religie profund monoteistă, se disting și în această sferă a vieții spirituale numeroase obiceiuri particulare. Cele invocate nu exclud totuși o sistematizare a fenomenelor și faptul că descoperirile se pot reuni în categorii distincte care ilustrează continua metamorfozare a practicilor funerare (F. R. C u m o n t, 1949, 14; M. C a b a l s k a, 1968, 85-86) justifică o astfel de încercare. Însăși săpăturile întreprinse în necropolele de la Podeni și Zvorâștea ne-au prilejuit constatarea că aceste vestigii prezintă foarte multe elemente comune, însă s-au identificat și fapte care le deosebesc atât din punct de vedere al ritualurilor cât și al inventarelor funerare ceea ce ne-a îndemnat la o permanentă confruntare cu datele din celelalte monumente ale aspectului Poienești.

Descoperirile funerare aparținând aspectului Poienești încă acum câteva decenii au fost departajate în două categorii: necropole exclusiv de incinerare și necropole birituale, constatare pertinentă, confirmată de toate cercetările ulterioare. Vestigiile de o mare diversitate au impus cercetătorilor compararea și asocierea unor materiale cum a fost cazul celor de la Dumitreștii Gălății cu cele de la Bărboasa, dar insuficiența de atunci a dovezilor nu a permis realizarea unei clasificări mai fine. Recent, N. Mirițoiu a subliniat pe baza grupării unor obiecte și a unor practici rituale existența a două categorii de necropole. Prima grupă reprezentată de necropola de la Poienești caracterizată prin biritualismul complementar cu un inventar bogat în care nu lipsesc piesele de argint filigranat etc. și o a doua grupă ilustrată prin descoperirile de la Sohodor, unde apar piepteni, practica folosirii rășinii de urnă etc.

Deși clasificarea din urmă surprinde o realitate indiscutabilă, descoperirile de până acum ne obligă la gruparea acestora în mai multe categorii având în vedere criterii mai nuanțate de departajare ale vestigiilor atât în funcție de inventar cât și în funcție de ritul și ritualul funerar prin examinarea ritualurilor funerare ce caracterizează mormintele majoritare cele de incinerare, așa cum sugerează și alte încercări de departajare citate, confruntarea unor astfel de elemente oferind posibilități mai eficiente de grupare a vestigiilor, grupări ce ar exprima și anumite relații arheologice. Criteriile de clasificare a necropolelor pe care le propunem constau în următoarele:

- frecvența tipurilor sepulcrale;
- frecvența acoperirii și, mai ales, precizarea stării urnelor (întregi, fragmentate intenționat sau arse ritual);
- cantitatea și componența inventarului funerar în care combinarea diverselor tipuri de ofrande ilustrează ritualuri distincte;
- prezența mormintelor îngropate simultan;
- folosirea rășinii de urnă.

După cum se observă, un accent deosebit s-a pus nu atât pe evidențierea unor obiceiuri funerare izolate, cât mai ales pe procentul cantitativ al atestării acestor practici. Acordând credit

aspectului cantitativ, față de semnalările sporadice, recunoaștem că procentele care vor fi invocate în cele ce urmează au fost stabilite în funcție de observațiile consemnate în diferite studii și rapoarte de săpături. În acest caz, cifrele sunt relative, dar avem convingerea că ele se apropie de realitate și că nu pot fi ignorate, exprimându-ne totodată regretul că multe descoperiri importante, din lipsa datelor, nu au putut fi valorificate în acest sens. Criteriile acestei departajări, după cum se observă, țin cont, în acest cadru, numai de ritul și ritualurile funerare fără să facem apel la categoriile tipologice ale inventarelor aparținând diferitelor necropole, deși acestea probează și ele astfel de grupări ale vestigiilor, ceea ce ne întărește convingerea că acestea nu sunt stabilite arbitrar. În funcție de criteriile enunțate mai sus s-au distins în aspectul Poienești cinci grupe de necropole.

Prima grupă este documentată de faza timpurie a necropolei de la Văleni așa cum a fost precizată de autorii cercetărilor. Cum în această necropolă se găsesc și morminte care, după opinia noastră, se încadrează și în grupa a doua este dificil să se precizeze numai pe baza datelor de la Văleni caracteristicile rituale (raporturile numerice între mormintele în urnă sau în groapă, frecvența urnelor întregi etc.), specifice primei grupe. Descoperirile de la Dumbrava și Suceava care, foarte probabil, aparțin tot primei grupe, nu ne oferă decât puține indicii în acest sens.

Din toate datele de până acum se poate conchide că această primă grupă de necropole se caracterizează prin: practicarea biritualismului complementar și a unor ritualuri specifice mormintelor de incinerare, între care consemnăm fragmentarea rituală a urnelor, din care unele sunt arse ritual, penuria inventarului funeral (fapte observate și la Enisala), defuncții având puține piese de port, iar ofrandele de la rug și de la înmormântare sunt sporadice, remarcând totuși, prezența așa-ziselor vase secundare, de asemenea este sigur că mormintele conțineau o cantitate redusă, uneori simbolică de oase calcinate.

A doua grupă de necropole ilustrată prin descoperirile de la: Săbăoani, Moldoveni – Gabara, Poienești, Văleni – faza a doua, Săucești, Brad și Dămieniști se caracterizează, în primul rând, prin biritualismul complementar. În ceea ce privește ritualurile funerare specifice mormintelor de incinerare ele nu se diferențiază de cele constatate în cea de a treia grupă și asupra lor se va reveni în cele ce urmează. Cum nu avem încă o explicație satisfăcătoare care să justifice originile și motivele înhumării copiilor, lămurirea raporturilor dintre această grupă și cea de a treia nu este încă posibilă, de fapt, ambele ar putea fi considerate ca făcând parte dintr-o singură grupa ce are două variante din care prima se caracterizează prin biritualism complementar.

Grupa a treia de necropole cu morminte exclusiv de incinerare ale căror trăsături specifice sunt identice, așa cum s-a subliniat, cu cele din grupa precedentă (din care cauză se vor face trimiteri și la descoperirile acesteia), este reprezentată de vestigiile de la: Pădureni, Oncești - Cioara, Oncești - Canton, Butnărești etc. Mormintele de incinerare din aceste necropole ca și cele din grupa a doua se caracterizează prin :

- predominarea mormintelor în urnă (78 % la Săucești și 88 % la Poienești) ;
- frecvența foarte mare de până la 98 % cum este cazul la Pădureni, a urnelor acoperite cu străchini, cupe de fructiere, capace speciale sau fragmente ceramice, în unele necropole fiind întâlnite urne acoperite chiar și cu două capace (Poienești);
- urnele întregi fără semnele distrugerilor din antichitate sunt cele mai numeroase, ele atingând procente de până la 73% la Poienești, 78 % la Săucești, arderea rituală a urnelor fiind atestată sporadic;
- inventarul funeral, cuprinzând piesele de port și podoabă ale defunctului, ofrandele de la rug și de la înmormântare, este divers și abundent, ajungând ca la Săucești 72 % din morminte să posede în diverse proporții un astfel de inventar. În această ordine de idei, amintim că la Poienești, Săucești, Oncești – Cioara, Oncești - Canton, Moldoveni Gabara s-au depus uneori în morminte vase cu ofrande;

- în necropolele aparținând grupei a doua și a treia s-au dezvelit "morminte duble", mai bine zis "morminte simultane", descoperirea de la Dămieniști fiind edificatoare dar nu și unica, astfel de complexe fiind cunoscute la Poienești, Moldoveni Gabara etc.

Ritualurile funerare invocate mai sus, atestate în procente variabile dar apropiate delimitează o categorie de necropole cu trăsături bine definită unde se disting două grupe, din care una se individualizează prin practicarea biritualismului complementar. Descoperirile arheologice aparținând acestor grupe ilustrează, în același timp, o cultură materială de o mare diversitate considerată ca reprezentativă pentru aspectul Poienești, în care se includ piesele de argint filigranat, alte podoabe din materiale diferite ca și o variată ceramică de factură superioară, lucrată cu roata. Acest inventar fastuos este specific numai necropolelor din grupa a doua și a treia și nu este atestat în prima și nici în următoarele grupe.

Grupa a patra de necropole din aspectul Poienești, cuprinzând numai morminte de incinerare, se prezintă comparativ cu cele din grupa a doua și a treia într-un contrast vizibil, cu procente cantitative exact inverse, deosebirile față de grupele precedente fiind frapante. În acest sens menționăm următoarele:

- numărul mormintelor în groapă simplă sporește vizibil ajungând ca la Stânca ele să constituie 35 % din totalul lor;

- urnele lipsite de capace sunt majoritare, la Stânca fiind reprezentate printr-un procent de 84 %. Cupele fructierelor nu mai sunt întâlnite cu rol de capac, urnele fiind acoperite, de obicei, cu fragmente ceramice și sporadic cu alte tipuri de vase, foarte rar având capace speciale;

- urnele întregi sunt, de asemenea, mai puține, cele îngropate inițial, din antichitate, cu lipsuri sau cu urme vizibile de fragmentare intenționată, predomină cantitativ. Totodată arderea rituală a urnelor devine un fapt generalizat; în acest sens menționăm că la Săucești (necropolă din grupa a doua) numai o singură urnă are semnele unei arderi secundare, în schimb majoritatea celor de la Sohodor au fost în contact cu flăcările rugului;

- sărăcia inventarului funerar în mormintele acestei grupe este un indiciu clar că defuncții aveau pe rug puține piese de port și podoabă, că ofrandele depuse la rug sau în morminte erau, de asemenea, sporadice. Dacă mormintele de incinerare din grupa a doua și a treia sunt bogat înzestrate, cele din grupa a patra apar abia în procente de 29 % la Podeni și 12% la Stânca și au un astfel de inventar care prezintă o anumită uniformitate. În această ordine de idei subliniem că în necropolele grupei a patra nu sunt cunoscute vase cu ofrande;

- ca fapt nou, în directă legătură cu ritualurile funerare, este și folosirea rășinii de urnă (*Urnenharz*), practică nemaiîntâlnită în mormintele grupelor precedente.

Toate acestea subliniază că o serie de comunități aveau practici funerare specifice ce individualizează necropolele de la Sohodor, Stânca și Podeni într-un grup separat, aparent mai puțin numeros, dar nu este exclus ca între descoperirile inedite sau cele reprezentate printr-un număr mic de morminte să se afle vestigii care să aparțină acestui grup.

În sfârșit, cea de-a *cincia grupă* este ilustrată de necropolă de la Zvorăștea la care, foarte probabil, se adaugă și cea de la Mălușteni. Această grupă se caracterizează prin practicarea exclusivă a incinerăției, mormintele având toate caracteristicile grupei a patra la care se adaugă însă un nou tip de sepulcral – mormintele în groapă cu reziduuri de la rug – fapt ce conturează o grupă de vestigii separată, încă puțin relevantă de cercetările arheologice de teren.

Din cele de mai sus reiese că nu s-au făcut trimiteri la importanta necropolă de la Bărboasa ce cuprindea 291 morminte de incinerare. Faptul a fost impus de situația specială de aici, similară celei de la Văleni, unde autorii cercetărilor au distins două faze, din care prima a fost atribuită de noi primei grupe de necropole, iar a doua celei următoare. La fel și la Bărboasa, după elementele ritualurilor funerare dar și după categoriile tipologice ale inventarului, putem departaja o serie de morminte ce corespund grupei a treia, iar altele grupei a patra de descoperiri (existența a două faze în cadrul necropolei a fost remarcata și de N. M i r i ț o i u). Situațiile de la

Văleni și Bărboasa, unde se găsesc morminte ce aparțin la două grupe diferite anulează oare clasificarea propusă? Noi considerăm că, din contră, acestea documentează continua transformare a ritualurilor funerare, abandonarea unora (ca și a obiectelor utilizate cu predilecție) și adoptarea altora noi și numai nevoia de sistematizare a descoperirilor a impus această clasificare, ilustrând, anumite secvențe din evoluția unei culturi unitare. Desigur, această departajare a descoperirilor nu este inutilă, ea ne poate ajuta, după studierea tipologiei inventarului la descifrarea unei anumite evoluții și a unei periodizări a vestigiilor - pîntă a oricărui demers al cercetării arheologice.

Se știe că despre viața spirituală a dacilor liberi nu s-a păstrat vreo mențiune literară antică (și nici nu cunoaștem dacă s-a scris așa ceva), informații care ar fi fost hotărâtoare în acest domeniu, unde numai datele arheologice sunt insuficiente. Limitându-ne numai la sfera credințelor și practicilor funerare care au lăsat urme materiale consistente, trebuie să recunoaștem opacitatea semantică a documentelor arheologice (M. E l i a d e, 1981, 13). Constituind totuși singurele mărturii, izvoarele arheologice oferă anumite indicii despre concepțiile care guvernau acea sferă a vieții spirituale, deducțiile fiind însă limitate, oricând discutabile. Concluziile rezultate în urma cercetărilor arheologice nu sunt spectaculoase, dar ele suplinesc un gol și pot aduce câteva date utile, pozitive a căror discutare nu este gratuită.

Oricât ar părea de ciudat conservatorismul recunoscut ritualurilor funerare nu a dat în vechime o normă canonică, imuabilă de-a lungul veacurilor. Din contra, schimbările și apoi revenirile la obiceiuri mai vechi sunt mult mai frecvente decât ne închipuim noi astăzi. Așa cum distingea cu suplețe F r. C u m o n t, doctrinele riturilor și ritualurilor funerare sunt ca și solurile planetei noastre formate din straturi suprapuse peste care s-au depus mereu noi aluviuni. În antichitate, în acest domeniu, urmând constatările aceluiași erudit, nimic nu s-a distrus brusc, o doctrină nu este în întregime abolită când se formează o noua credință și opiniile contradictorii pot coexista mult timp și când se exclud unele în profitul altora rămân în obiceiuri supraviețuiri tenace (F r. C u m o n t, 1949, 14) și evoluția practicilor funerare la geto-daci de-a lungul ultimelor secole ale erei vechi și în primele din era noastră pot constitui un elocvent exemplu al acestei continui metamorfoze. Având în vedere cele de mai sus putem, în acest caz, să invocăm în cercetarea noastră o serie de informații scrise care se referă la această sferă a vieții spirituale așa cum fusese receptată și menționată în scrierile antice ce se refereau la traco-daci cu multe secole înainte de epoca avută aici în vedere. Continuitatea culturii materiale dacice ne îndeamnă să acceptăm ca unele concepții cu privire la viața de dincolo ar fi putut supraviețui până în epoca romană și faptul că între necropolele acestei epoci și cele din Latène-ul timpuriu și mijlociu sunt multe puncte comune înlesnește o astfel de presupunere.

În esență, noi posedăm informațiile lui H e r o d o t (IV. 93-95 și V, 5 și 8), ceilalți autori antici, unii chiar foarte târzii, compilatori de cabinet nu fac altceva decât să reproducă direct sau indirect știrile aflate de "părintele istoriei" (H e l l a n i c o s, fr. 73; V a l e r i u s M a x i m u s, II, 6, 12; P o m p o n i u s M e l a, II, 2, 18-20; Paradoxograful lui Rohde, 42; S o l i n u s, 10, 1-3; Ș t e f a n d i n B i z a n ț, s.v. *Getica* - o analiză a izvoarelor la: V. P â r v a n, 1926, 150-159; I. H. C r i ș a n, 1986, 112-116). Din lectura textelor citate mai sus se poate rezuma ca Herodot, cu nuanțe și uneori mici amănunte și ceilalți autori, atribuie daco-geților credința în nemurirea sufletului, că moartea este întâmpinată cu bucurie, sufletul eliberându-se către locuri mai fericite, că femeia trebuia să-și însoțească bărbatul în lumea de dincolo și, în sfârșit, că cei decedați erau înmormântați fie prin incinerare, fie prin înhumare.

Realitățile arheologice nuanțează aceste date sau le infirma. Astfel, din câte cunoaștem, mormintele dacice din secolele II - III p. Chr. sunt individuale (o excepție la Șopteriu) și nici nu avem vreo dovadă de jertfă umană ca în secolele anterioare, foarte probabil, autoritățile romane care desființaseră casta sacerdotală dacică au interzis, ca pretutindeni de altfel, aceste practici barbare, inumane.

S-a observat că într-un anumit grup de necropole din aspectul Poienești este cunoscut biritualismul, dar un biritualism complementar, unde numai o parte a copiilor erau înhumați. În rest, se practica incinerarea, rit ce se generalizase încă din epoca fierului. Între incinerare și înhumare s-a discutat că sunt diferențe sensibile din punct de vedere escatologic. Înhumarea ar presupune, în general, întoarcerea celui decedat în pământul care l-a născut, mama fecundă care-l va face să renască la o nouă viață - *Mater terra genuit, materque recepit* - (F r. C u m o n t, 1949, 387 și 390). Se poate presupune că o astfel de concepție se raporta la acea categorie de copii ce erau înhumați în aspectul Poienești? Un răspuns categoric este imposibil. Multe popoare au crezut ca cei morți la o vârstă timpurie au în lumea de dincolo o condiție diferită față de adulți (Ibidem, 307-308, 387-390; J. M a r q u a r d t, 1892, 440). Un tratament special aplicat copiilor s-a observat în toate necropolele aspectului Poienești, unde mormintele de copii fie înhumați, fie incinerati sunt cele mai sărace în ofrande depuse pe rug sau în morminte. Acest fapt, în contrast cu alte necropole aparținând unor epoci și spații diferite, cu morminte de copii bogat înzestrate, ar reflecta o nouă viziune escatologică ce se răspândește într-un anumit interval de timp în lumea dacilor liberi de la răsărit de Carpați în secolul al II-lea p. Chr., foarte probabil fără a fi vorba de o influență romană. Cu această excepție dacii liberi au practicat numai ritul incinerăției indiferent de sexul și vârsta celor decedați. Acest biritualism complementar este un fapt nou care diferențiază datele arheologice de informațiile lui Herodot.

În toate religiile la care se atașează incinerarea domină credința că sufletul defunctului incinerat devine protector și ca moartea acestuia constituie o trecere la o viață veșnică și fericită, toate exegezele moderne interpretând incinerarea ca rit purificator prin excelență. Aceasta obține o detașare rapidă și completă a corpului de suflet și facilitează ascensiunea acestuia către celeleste, unde se unește cu elementele incandescente din care este făcut. Focul, în același timp, purifică sufletul de ceea ce este corupt și împovărat. Pentru ca sufletul să fie nemuritor condiția absolut necesară era incinerarea trupului conform ritualurilor păstrate prin tradiție (I b i d e m, 438; F r. C u m o n t, 1949, 389-392; A. A u d i n, 1960, 312-322 și 518-532; M. C a b a l s k a, 1972, 3-15). Nu este lipsit de interes să adăugăm câteva observații de natură arheologică menite să nuanțeze acest cadru general privitor la doctrinele incinerăției. S-a constatat de asemenea că majoritatea ofrandelor era concentrată la rug, că în preajma acestuia avea loc banchetul funerar, că ofrandele înmormântării, deși abundente în unele necropole, nu eclipsează pe cele de la rug. Aici sufletul, nedespărțit încă de corp, primește toate onorurile și mulțimea de daruri ce-i sunt necesare în lumea de dincolo. Desfășurarea banchetului funerar alături de rug nu este exclus să reflecte credința că sufletul celui decedat sălășluia încă pe rug, că lua și el parte la ospăț până la stingerea flăcărilor (E a d e m, 1973, 130). După incinerare sufletul este primit în lumea inaccesibilă a nevăzutului din care nu mai exista întoarcere și el nu mai este legat de mormânt. Căci lucrurile ce-i aparținuseră fiind nimicite de foc determină ca nimic să nu mai rețină sufletul în lumea pamănteană (o concepție asemănătoare în lumea homerică - E. R o h d e, 1985, 37). Din contra, la alte popoare, cum ar fi la celti și sciti sunt alte concepții (I. H. C r i s a n, 1986, 129). Atitudini bivalente nu sunt totuși excluse și ele sunt normale și frecvente în vechime. Faptele nu pot decât să sugereze că uneori mormântul - *domus aeterna* - era considerat locul unde mai sălășluia sufletul, concepție absurdă în fond, dar perpetuu și pretutindeni răspândită (F r. C u m o n t, 1949, 15-17 și 26; F. d e C o u l a n - g e s, I, 1984, 27-28). Această doctrină nu este însă ilustrată la dacii liberi decât printr-un număr restrâns de descoperiri arheologice, predominând cele care sugerează migrarea sufletelor către o lume transcendențială. Această desprindere totală de existența pamăntească ar putea constitui una din laturile credinței în nemurire a dacilor ce a frapat lumea antică, pregnant subliniată de H e r o d o t, mereu amintită în antichitate și atât de comentată de învățații epocii moderne. Incinerarea, ca și concepția amintită, nu poate decât să ne releve și pe această cale caracterul uranian al religiei dacilor liberi.

În orice caz, documentele arheologice ne arată persistența în sec. II - III p. Chr. a unor

tradiții străvechi (incinerarea la *ustrium*, predominarea mormintelor în urne și a ofrandelor depuse la rug etc.). Totodată, în noile împrejurări apar la dacii liberi și alte forme de manifestări a practicilor funerare - biritualism complementar, noi tipuri sepulcrale etc. -, fapte ce ilustrează, pe de o parte, un element de continuitate, iar, pe de altă parte, îmbrățișarea unor noi concepții escatologice, expresii ale metamorfozării continue a credințelor și obiceiurilor funerare atât de curente în lumea antică.

BIBLIOGRAFIE

- P. Alexandrescu, *Necropola tumulară - săpăturile 1955-1961*, în "Histria", vol. II, București, 1966, p. 133-294.
- A. Audin, *Inhumation et incinération*, în "Latomus - revue d'études latines", tom. XIX, fasc. 2, 1960, p. 312-322 și fasc. 3, p. 518-532.
- M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, în "SCIV", 22, 1971, 1, p. 19-45.
- Idem, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, în "SCIVA", 39, 1988, 1, p. 3-32.
- Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani (jud. Iași)*, în "Arh.Mold.", VIII, 1975, p. 203- 280.
- M. Cabalska, *Quelques remarques sur le rôn en Europe préhistorique*, în "Archaeologia Polona", X, 1968.
- Eadem, *Ze studiów nad systemami religijnymi związanyimi z obrazadkiem cialopalnym (próba rekonstrukcji)*, în "WiadArch.", XXXVII, 1972, 1, p. 3-15.
- Eadem, *Ze studiów nad religia pogańska slowian*, în "Materiały archeologiczne", vol. XIV, Cracovia, 1973, p. 103-131.
- F. de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984.
- I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
- Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1947.
- G h. Diaconu, *Târgșor. Necropole din secolele III-IV e.n.*, București, 1965.
- V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961.
- M. Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*, vol. I, București, 1981.
- Horst Geisler, *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdan-Land*, în *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, 8, 1974.
- N. Gostar, *Thebtunis papyrus II, 687*, în "CI", IX-X, 1978-1979, p. 273-280.
- M. Ignat, *Les populations daces au nord - est des Carpates aux II-e - III-e siècle de n. ére*, în "Actes du II-e Congrès International de Thracologie", vol. II, București, 1980, p. 317-321.
- T. Kolnik, *Ziarové pohrabisko z neskory doby rimsky a zo zaciatka stahovania národov v Ciernom Brode*, în "SlA", XXIII, 1975, 2, p. 341-378.
- N. Lupu, *Tilișca - așezările arheologice de pe Cătânaș*, București, 1989.
- J. Marquardt, *La vie privée des romaines*, Vol. I, Paris, 1892, în *Manuel des antiquités romaines*, vol. XIV.
- N. Mirițoiu, *Apartenența etno-culturală a mormintelor de înhumare din cadrul necropolelor carpice - comunicare la Institutul de arheologie din București*, februarie 1983.
- Idem, *Apariția și răspândirea pieptenilor în cultura dacilor liberi - comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului din Botosani - 1984*.
- O. Necrasov, V. Ursachi, D. Botezatu și Gh. Ștefănescu, *Studiul resturilor osoase din mormintele cimitirelor birituale de la Gabăra - Moldoveni și Săbăoani I - jud. Neamț (sec. II-III*

e.n.), în "Studii și cercetări antropologice", VI, 1960, 1, p. 8-10.

D. Nicolaescu - Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1976.

G. F. Nikitina, *Sistematika pogrebal'nogo obrjada - plemen Cernjahovskoi kultury*, Moscova, 1985.

V. Pârvan, *Getica - O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

Idem, *Un cimitir dacic din epoca romana la Soporul de Cîmpie. Contribuții la problema continuității în Dacia*, București, 1976.

E. Rohde, *Psyché*, București, 1985.

V. Sirbu, *Credințe și practici funerare religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993.

M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej*, Liow, 1932.

J. Szydlowski, *Das Harz im Grabritus der Kaiserzeit in Mitteleuropa*, în "Archaeologia Polona", X, 1969, p. 154-158.

V. Ursachi, *Contribuții la problema ritului de înmormîntare la carpo-daci*, în "Carpica", II, 1969, p. 199-201.

L. V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgi'ja Ucrad'ns'kih Karpat perșoi polovini i tisjacolittja n.e.*, Kiev, 1977.

Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967.

Willi Wegewitz, *Das longobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kreis Harburg*, Hildesheim, 1972.